

Oğuzlar

TÜRKMENLER

Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları

Oğuzlar

TÜRKMENLER

Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları

Faruk Sümer

TÜRK TARİH KURUMU
ANKARA • 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI IV/A-2-2.5. DİZİ - SAYI: 23

Sertifika No: 43191

Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları

The Oghuz (Turkoman) Their History-Clan Organization-Epics

Faruk Sümer

Yayına Hazırlayanlar

Şükrü Çavuş ♦ Muhammed Özler

1. Baskı: Ankara 2024. (5000 adet)

ISBN 978-975-17-5809-5

Sayfa Tasarımı

Uğur Şahin

Kapak Tasarımı

Emine Çakır

Kapak Görseli

Kitâb-ı Câmi 'u't-tevârih, Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi No: 2935, vr. B382a.

Türk Tarih Kurumu

Hacettepe Mahallesi Kızılay Caddesi No: 1 06230 Altındağ/ANKARA

Tel: +90 312 310 23 68 ♦ Fax: +90 312 310 16 98

ttk.gov.tr ♦ emagaza-ttk.ayk.gov.tr

Baskı

Neyir Matbaacılık

Matbaacılar Sitesi 1341 Cadde No: 62 İvedik-Yenimahalle/ANKARA

Tel: +90 312 395 53 00 ♦ Fax: +90 312 395 84 20

Sertifika No: 49891

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Türk Tarih Kurumuna aittir.

Eserin Önceki Baskıları

1. Baskı: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1967.
2. Baskı: A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1972.
3. Baskı (İlavelerle): Ana Yayınları, İstanbul 1980.
4. Baskı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992.
5. Baskı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999.
6. Baskı: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2016.
7. Baskı: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1. Baskı) Ankara 2024.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	XVII
ÖN SÖZ.....	XIX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM OĞUZLARIN TARİHİ

I. OĞUZLARA DAİR EN ESKİ BİLGİLER.....	21
A. Oğuz Adının Menşei.....	21
B. Gök Türkler Devrinde Tokuz (Dokuz) Oğuzlar.....	23
1. Türuk (Türk) Budun.....	25
2. Oğuzlar.....	26
3. Ediz.....	28
4. Kırgız (Kitabelerde Kırkız).....	28
5. Tarduş.....	29
6. Tölis.....	29
7. Basmıl.....	29
8. Karluk.....	30
9. Az.....	30
10. Çik.....	30
11. İzgil.....	30
12. Yer Bayırku.....	30
13. Kurikan.....	32
14. Tatar.....	32
15. Kıtay (Kitany).....	33
16. On Oklar.....	33
<i>Gök Türklerin Sonu Ne Oldu?</i>	<i>47</i>
C. Uygurlar Devrinde Tokuz (Dokuz) Oğuzlar.....	49

II. SEYHUN OĞUZLARI	56
A. IX.-XI. Yüzyıllarda Türk Elleri.....	56
1. Kırgız.....	56
2. Karluk.....	57
3. Çigil.....	59
4. Tohsı.....	61
5. Bulak.....	62
6. Yağma.....	63
7. Türkmen.....	64
8. Ezgiş.....	65
9. Çaruk.....	65
10. Ograk.....	65
11. Halaç (Kalaç).....	66
12. Kimek.....	69
13. Kıpçak (Kıfçak).....	71
14. Kanglı (Añlı).....	72
15. Peçenek.....	73
B. Oğuzların Yurtları.....	76
C. Oğuzların Yaşayış Tarzı.....	83
Ç. İktisadi Hayatları.....	89
D. Dinî İnanışları.....	91
E. Başka Gelenek ve Göreneklere.....	94
F. Oğuzların İslamiyet'e Giriş.....	98
G. Oğuz Yabgu Devleti.....	101
Ğ. Oğuz Devleti'nin Sonu.....	107
H. Uzlar.....	111
III. SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU	113
A. Selçukluların Horasan'a Geliş.....	126
IV. SELÇUKLULAR DEVRİNDE OĞUZLAR (TÜRKMENLER)	143
A. Maverâünnahir.....	163
B. Mangışlak.....	167

C. Balhan (Balkan).....	168
Ç. Horasan.....	168
<i>Sancar'ı Tutsak Alan Oğuzlar</i>	169
D. Kirman.....	179
E. Fars ve Huzistan.....	183
F. Kürdistan.....	184
G. Azerbaycan ve Errân.....	187
Ğ. Irak ve El-Cezîre.....	190
H. Suriye.....	191
I. Anadolu.....	192
İ. Mısır, Kuzey Afrika ve Yemen'de Türkmenler.....	195
V. MOĞOL İSTİLASINDAN SONRA TÜRKMENLER	197
A. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	197
B. İran.....	201
C. Moğol Devri ve Ondan Sonraki Zamanda Anadolu.....	215
Ç. Halep Türkmenleri.....	235
D. Çukurova.....	237
E. Trablusşam.....	237
F. Bozulus.....	237
G. Yeni İl.....	238
Ğ. Uluyörük Türkleri.....	238
H. Bozok.....	239
I. Atçekenler ve Komşu Oymaklar.....	240
İ. İç İl.....	242
J. Menteşe.....	243
K. Karamanlu.....	243
L. Aydın.....	243
M. Kütahya.....	243
N. Ankara.....	243

İKİNCİ BÖLÜM
BOY TEŞKİLATI VE BOYLAR

I. BOY TEŞKİLATI VE BOYLAR	265
II. KAŞGARLI'DAKİ OĞUZ BOYLARI	276
III. REŞİDÜDDİN'E GÖRE OĞUZ BOYLARI	277
IV. YAZICIOĞLU'NDAKİ OĞUZ BOYLARI LİSTESİ	278
V. ANADOLU'DA BUGÜNKÜ SÖYLENİŞE GÖRE OĞUZ BOYLARININ ADLARI	279
VI. OĞUZ BOYLARINA AİT ANADOLU'DA YER ADLARI	280
VII. OĞUZ BOYLARI	284
KAYI	284
1. Atçeken.....	285
2. Ankara.....	286
3. Hamid (Isparta).....	286
4. Denizli.....	286
5. Mentеше.....	287
6. Saruhan.....	287
7. Karahisar (Afyon).....	287
8. Sis (Kozan).....	288
9. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	288
<i>Kayı - Osmanlı Münasebetleri</i>	288
BAYAT (BAYAD)	290
1. Halep Türkmenleri Bayadı.....	295
2. Şam ve Trablus Çevresinde Bayatlar.....	298
3. Bozulus Bayatları.....	298
4. Dulkadirli Bayatları (Şam Bayadı).....	299
a. Bozok.....	300
b. Yeni İl.....	300
c. Uluyörük.....	300
ç. Ankara.....	300
d. Maraş.....	300
5. Kütahya.....	301
6. Irak ve El-Cezîre Bayatları.....	302

7. İran Bayatları.....	303
a. Öz Bayatlar (Ak Bayatlar).....	303
b. Kara Bayatlar (Horasan Bayatları).....	305
c. Şam Bayadı (Kaçar Boyu Bayatları).....	306
ALKAEVLİ	307
KARAEVLİ	307
YAZIR	309
1. Dulkadirli.....	311
2. Bozok.....	311
3. Hamid Sancağı.....	311
4. Teke Sancağı.....	311
5. Ankara.....	311
DÖĞER	312
<i>Döğەر Sâlim Bey ve Oğulları</i>	312
<i>Osmanlı Devrinde Döğەرler</i>	321
1. Halep Türkmenleri.....	322
2. Dimaşk.....	322
3. Ruha (Urfa).....	322
4. Bozulus.....	323
5. Kerkük.....	323
6. Sis (Kozan).....	323
7. İran.....	323
DODURGA	324
1. Uluyörük.....	324
2. Tarsus.....	325
3. Bozulus.....	325
4. Ankara.....	325
ÇARIKLI < ÇARUKLUG (YAPARLU)	326
AVŞAR (AFŞAR)	326
1. XII. Yüzyılda Huzistan'da Avşarlar.....	327
a. Anadolu.....	332
b. Kuzey Suriye Avşarları (XII-XV. Yüzyıl).....	332
ba. Köpek Oğulları.....	333

bb. Gündüzoğulları.....	337
bc. Kut Beği Oğulları.....	340
2. XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Avşarlar.....	340
a. Halep Türkmenleri.....	340
b. Bozulus.....	342
c. Dulkadırlı Avşarları.....	344
ç. Yeni İl.....	345
d. Sis (Kozan).....	345
e. Uşak.....	345
f. Aydın.....	346
3. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avşarlar.....	346
a. İran Avşar (Afşar)ları.....	354
b. Mansur Bey (Kuh-Gilûye) Avşarları.....	354
c. İmanlu Afşarı.....	357
ç. Alplu.....	358
d. Usalu (اوسالو).....	358
e. Eberlü (ابرلو).....	358
KIZIK.....	363
BEYDİLİ.....	364
1. Halep Türkmenleri.....	365
2. Yeni İl.....	367
3. Bozulus.....	375
4. Tarsus.....	375
5. İç İl.....	375
6. İran Beydilileri.....	376
KARKIN.....	379
1. Halep Türkmenleri.....	380
2. Bozulus.....	380
3. Dulkadırlı.....	380
4. Çukurova.....	381
5. İç İl.....	381
6. Hamid ve Teke Sancakları.....	381

BAYINDIR (BAYINDUR)	382
1. Trablusşam.....	383
2. Halep Türkmenleri.....	383
3. Yeni İl.....	383
4. Bozok.....	384
5. Tarsus.....	384
6. İç İl.....	385
7. Teke, Hamid, Menteşe.....	385
8. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	385
PEÇENEK	386
1. Halep Türkmenleri.....	387
2. Tarsus.....	388
3. Atçeken.....	389
ÇAVULDUR (ÇAVUNDUR)	389
1. Bozulus.....	390
2. Çorum.....	390
3. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	390
ÇEPNİ	391
1. Halep Türkmenleri.....	397
2. Uluyörük.....	398
3. Trabzon Bölgesi Çepnileri.....	399
4. Dulkadirli.....	401
5. Bozok.....	401
6. Adana.....	402
7. Atçeken.....	402
8. Koçhisar (Şerefli).....	402
9. Hamid.....	403
10. Çorum.....	403
11. İran Çepnileri.....	403
SALUR	404
<i>Salgurlu Fars Atabegleri</i>	405
<i>Anadolu</i>	408

1. Trablusşam.....	409
2. Tarsus.....	409
3. Kars (Kadirli).....	410
4. Koçhisar.....	410
5. Konya.....	411
6. Niğde.....	411
7. Hamid Sancağı.....	411
8. Bozok.....	411
9. Uluyörük.....	411
10. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	412
EYMÜR (EYMİR)	413
1. Halep Türkmenleri.....	413
2. Dulkadirli.....	414
3. Yeni İl.....	415
4. Bozulus.....	415
5. Adana.....	415
6. Söğüt.....	415
7. Aydın.....	415
8. İran Eymürleri.....	416
9. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	416
ALAYUNTLU	417
1. Atçeken.....	417
2. Ankara.....	418
3. Kastamonu.....	418
4. Uşak.....	418
5. Menteşe.....	419
6. Halep Türkmenleri.....	419
YÜREGİR (YÜREĞİR)	419
İGDİR (İĞDİR)	422
1. Tarsus.....	422
2. İç İl.....	422
3. Koçhisar.....	423

4. Teke Sancağı.....	423
5. Hamid Sancağı.....	423
6. Menteşe Sancağı.....	424
7. Atçeken.....	424
8. İran.....	424
9. Hazar Ötesi Türkmenleri.....	424
BÜĞDÜZ (BÜGDÜZ).....	425
YIVA (İVA).....	425
1. Selçuklular Devrinde Yıvalar.....	425
a. Perçemoğulları.....	425
b. Urmiye Yıvaları.....	430
c. Yaruklular.....	431
2. Osmanlı Devrinde Yıvalar.....	432
a. Halep Türkmenleri.....	433
b. Dulkadırlı.....	433
c. Yeni İl.....	434
ç. Kayseri.....	434
d. Tarsus.....	434
e. İç İl.....	434
f. İran Yıvaları.....	435
KINIK.....	435
1. XVI. Yüzyılda Kınık Oymakları.....	437
a. Halep Türkmenleri.....	437
b. Ankara.....	438
c. Karacakoyunlu (Aydın).....	438

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DESTANLARI

I. DESTANLARI.....	443
A. Destanların Yazıldığı Zamanı.....	447
B. Destan Kahramanları Nerede ve Ne Zaman Yaşadılar?.....	451
C. Kahramanların Müslümanlığı.....	456

Ç. Destanların Konusu.....	457
D. Kahramanlar.....	461
E. İktisadi Hayatları.....	462
F. Siyasi Teşkilatı.....	464
1. Bayındır Han.....	467
2. Salur Kazan Bey.....	468
3. Kara Güne.....	469
4. Uruz Koca.....	469
5. Şir Şemseddin.....	470
6. Beyrek.....	470
7. Yiğenek.....	470
8. Büğdüz Emen.....	470
9. Dülek Evren.....	471
10. Alp Rüstem.....	471
11. Ters Uzamış.....	471
G. Ordalar.....	472
Ğ. Aile Hayatı.....	473
H. Ordu.....	476
1. Binicilik.....	477
2. Kıyafet.....	479
3. Avcılık.....	481
4. Eğlenceler.....	482
5. Davranışları.....	483
6. Destanların Ehemmiyeti.....	489
ÖZET.....	491
EKLER.....	494
I. XVI. YÜZYILDA ANADOLU'DA OĞUZ BOYLARINA AİT YER ADLARI.....	494
II. YER ADLARI SIRASINA GÖRE OĞUZ BOYLARI.....	525
III. ANADOLU VE SURİYE'DEKİ TÜRKMEN OYMAKLARI İLE İLGİLİ LİSTELER.....	526
A. En Eski Liste (XIV. Yüzyıl).....	526
B. Halil el-Zâhiri'nin Listesi (XV. Yüzyılın Birinci Yarısı).....	529

C. Kâtib Çelebi'nin Listesi (XVII. Yüzyıl Ortaları).....	530
Ç. Seyyah Niebuhr'un Listesi (1764 Yılı).....	531
D. V. Langlois'nın Çukurova'daki Oymaklara Dair Listesi (1857 Yılı).....	534
E. Dr. Çakır Oğlu'nun Batı Anadolu'daki Yörük Oymaklarına Dair Listesi (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı).....	535
IV. İRAN'DA YAŞAYAN TÜRKMEN ASILLI OYMAKLAR İLE İLGİLİ LİSTELER.....	539
A. Dupré'nin Listesi Türkçe Konuşan Oymaklar (XIX. Yüzyıl Başları).....	540
1. Afşar	541
2. Kacar (Kaçar).....	542
3. Mukaddem.....	542
4. Dumbelu	543
5. Türkmen	543
6. Kengerlü	543
7. Tâliş	544
8. Karaçorlu	544
9. Şahdullu.....	544
10. Karagözlü.....	544
11. Aynallu	544
12. Bayat	544
13. Beydili.....	545
14. Kurd-Beçe.....	545
15. Türk-Mâfi	545
16. Kocâvendi	545
17. Abdulmelikî	545
18. Rahimlu.....	545
19. Fârs-Madânlu	545
20. Nasır-Baharlu.....	545
21. Muğanlu	546
22. Huda Bendelü	546
23. Hacılar.....	546
24. Şahseven	546

25. Emrânlu.....	546
26. Kara Hamzalı	546
27. Emvarlı.....	546
28. Ustacalı	546
29. Sarıcalı	546
30. Han Çobanlı.....	547
31. Civanşir.....	547
32. Koyunlu	547
33. Celâyir.....	547
34. Halac.....	547
35. Sa'dlu.....	547
36. Bulverdi	547
37. Kaşkay	547
38. Kurd.....	548
39. Acırlı	548
B. Lady Shell'in Listesi (XIX. Yüzyılın Ortası).....	548
1. Azerbaycan Oymakları	549
2. Mâzenderan Oymakları	549
3. Tahran Oymakları	550
4. Hamse Oymakları.....	551
5. Kirman Oymakları.....	551
6. Hemedan Bölgesi Oymakları.....	551
7. Fars Bölgesi Oymakları.....	551
8. Horasan Oymakları.....	552
9. Kirmanşah Oymakları.....	552
V. HAZAR ÖTESİ TÜRKMENLERİNİN OYMAK TEŞKİLATI İLE İLGİLİ LİSTELER	553
KAYNAKLAR.....	573
DİZİN	599

SUNUŞ

Oğuzlar başta olmak üzere Anadolu'daki birçok Türk boyu üzerine yapmış olduğu çalışmalarla bilinen Prof. Dr. Faruk Sümer'in bu eseri; Türk tarihi açısından paha biçilmez bir başucu kaynağı olup Ötüken bölgesindeki Türk boyalarının nerelere göç ederek yeni devletler kurduğu, Anadolu'ya gelenlerin hangi bölgelere yerleştiği ve neler yaptığı hakkında detaylı bilgiler veren bir el kitabıdır.

Birçok Türk devletinin kurulmasında birinci derece amil olmuş olan Oğuzlar gerek Yakın Doğu'da gerekse Anadolu'da oynadıkları mühim roller sayesinde Türk kültürünün asırlar boyunca korunması ve yaşatılmasında çok önemli bir görev ifa etmişlerdir.

Üç bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Oğuzların eski tarihleri ve Selçuklu İmparatorluğu'nu kurmaları ele alındıktan sonra bu imparatorluğun kurulması sonucunda muhtelif ülkelere dağılmış bulunan Türk göçebe topluluğunun hayatları son asırlara kadar gelmek üzere detaylı bir şekilde ele alınmıştır. İkinci bölümde Oğuzların boy teşkilatı ve Oğuz boyları, üçüncü bölümde ise Oğuzların millî destanları (Dede Korkut Destanları) incelenmiştir. Ekler kısmında da Oğuz boylarının Anadolu başta olmak üzere Suriye ve İran coğrafyasındaki yerleşim yerleri ve nüfusları hakkında cetvellere ve listelere yer verilmiştir.

A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları arasında iki (1967, 1972), Ana Yayınları bir (1980), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından da üç kez (1992, 1999, 2016) olmak üzere bugüne kadar toplamda 6 defa baskısı yapılan eserin Kurumumuz tarafından yapılan bu baskısında eser baştan sona okunarak güncel imla kuralları çerçevesinde yayına hazırlanmıştır. Ayrıca çalışmada yer alan şahıs, eser ve kavim adları Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi ve Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu dikkate alınmak suretiyle güncellenmiştir. Bununla birlikte eserin dipnot, kaynaklar ve dizin bölümleri de baskı hazırlık aşamasında gözden geçirilerek Kurumumuz yayın ilkelerine uygun hâle getirilmiştir.

Prof. Dr. Faruk Sümer'in arşiv kaynakları ve birinci el kaynaklardan faydalanarak kalem aldığı bu tafsilatlı çalışmanın Kurumumuz tarafından yeniden bilim dünyasına kazandırılmış ve okurlarımızla buluşturulmuş olmasının derin mutluluğu içindeyiz.

Türk Tarih Kurumu

Prof. Dr. Faruk Sümer'in Vefat Etmeden Önce Eser Nüshası Üzerinde Yaptığı Örnek Bir Tashih Sayfası

BOY TEŞKİLÂTI

201

bunlardır. Hiç bir kaynakta ve tahrir defterinde bu boy a ait ne bir teşekkül, ne de bir yer adı görülebilmektedir. Bu husus ancak boyun adını değiştirmiş olması ile izah edilebilir.

Bugün Anadolu'da Çankırılı adlı 5 köy olduğu gibi, Çank, Çanklar şeklinde köyler de görülmektedir. Adana bölgesinden Niğde'ye göç ederek Yavuz Selim devrinde orada yaşayan Dündarlı oymağının obaları arasında 9 vergi nüfuslu Çankırılı (چانقارلی) adlı çok küçük bir teşekkül görüldüğü gibi, Kütahya'ya bağlı Şeyhlü kazasında Çanklar şeklinde yazılmış 12 vergi nüfuslu bir oymak da vardı. XIX. yüzyılda Aydın sancağındaki Sobuca kazasında Çank (چانق) adlı, çadırlarda yaşayan bir oymağın da olduğunu biliyoruz. Bu boyun son vermeden Konya'nın güneyinde Çanklar odesi bulunmuş bir köyün de AVŞAR (AFŞAR) bulunup bulunmadığını da haber verelim.

Avşarlar XI. yüzyıldan itibaren mühim roller oynamak sureti ile adlarını zamanımıza kadar yaşatmış biricik Oğuz boyudur. Avşarlar, Resîdî-din'de, hükümdar çıkarmış Oğuz boylarından biri olarak zikredilir. Bu keyfiyet Avşar'ın, Oğuzlar'ın İslâmiyetten önceki tarihinde de en güçlü bir boy olduğunu gösterir.

XII. Yüzyılda Huzistan'da Avşarlar

530 (1135-1136) yıllarında Huzistan'da kalabalık sayıda bir Türkmen topluluğunun yaşadığını biliyoruz¹. Vassâf'ın bildirdiği², Avşar ve Salurlar'ın Dest-i Kıpçak'tan yani Seyhan boylarından Huzistan ve Kuh-Gilû'ye gelişleri bu tarihten az önceye ait olmalıdır. Vassâf'ın bahsedilen kaydına göre, Avşarlar'ın başında Arslan-oğlu Yakub bulunuyordu. Yakub Beğ Huzistan kasabasında oturuyordu. Salur Beği Mevdud oğlu Sunkur ise Boz-Abâ'nın Sultan Mes'ud ile yaptığı savaşta öldürülmesi üzerine Fars'a hâkim olmuştu. Yakub Beğ Fars'ı elde etmek veya Sunkur'u tabiiyeti altına almak için birkaç defa Salur Beyi'nin üzerine yürümüş ise de bozguna uğramıştır. Kendisinin ölüm tarihi bilinmiyor. Ancak bunun 547 (1152-1153) tarihinden önce olduğu muhakkaktır. Yakub Beğ'den sonra Huzistan'daki Avşarlar'ın başında Şumla görülmektedir. Şumla bu Avşar beyi'nin adı olmayıp lâkabı idi³. Şumla'nın asıl adı Ay-Doğdu ve babasındaki de Küş-Doğan (Güç-Doğan) idi. Şumla'nın Yakub Beğ ile akraba olup olmadığı da bilinmiyor. Anlaşıldığına göre Şumla onun zamanında Huzistan'ın bir kısmı ile Luristan'ın bazı yerlerini idare ediyordu. Şumla'yı ilk önce Sultan Mes'ud'un son hâcibi, yani beğlerbeğisi Has Beğ'in yakınlarından bir emir olarak görüyoruz. Has Beğ 547 (1152) yılında Sultan Muhammed tarafından hile ile öldürüldüğü zaman Şumla zekâsı sayesinde canını kurtarmıştı. Avşar beyi bu hâdiseden sonra Huzistan'a geldi. Bu esnada burası Selçuklular'dan Melik-Şah b. Muhammed'in eline geçmiş idi. Fakat Şumla, mücadeleye atılmakta tereddüd etmedi. Küçük Luristan emirlerini de hâkimiyeti altına aldı⁴. Bu zamanda Bağdad Abbâsî halifeliği de durumdan faydalanarak topraklarını genişletmeğe çalışıyordu. Bu cümleden zayıf bir şahsiyet olan Melik-Şah'ın elinden Huzistan'ı almak için 550 (1155) yılında buraya bir ordu yollandı ise de Şumla, askerleri ile karşı çıkarak halife kuvvetlerini bozguna uğrattı ve kumandanlarını da tutsak aldı (Receb=Eylül). Fakat Şumla bunları Bağdad'a göndererek halifeden özür diledi; az sonra da Melik-Şah'ı

1 İbn ul-Esir, XI, s. 20.

2 Birinci Bölümdeki ilgili hususa bk.

3 Arabca'da bütün vücudu örten kaftana şeml denildiği gibi, küçük sarıya da aynı ad verilmektedir. Fakat kaynakların bazılarında isim Şümle () şeklinde gösterilmiştir (mesela Zahîr-i Nişaburi, s.137,141,142; Râvendî, Rahat-us-sudur GMNS, London, 1921, s. 260, 261).

4 Hamdullah-i Mustevfi, Tarih-i guzide, s. 547.

ÖN SÖZ

Birinci ve İkinci Baskı

XI. yüzyıldan itibaren kendilerine Türkmen de denilen Oğuzların, Türkiye Türkleri ile İran, Azerbaycan, Irak ve Türkmenistan Türklerinin ataları olduklarını biliyoruz. Selçuklu ve Osmanlı Hanedanlarının da onlardan çıktığını hatırlarsak Oğuzların dünya tarihinde pek mühim roller oynamış bir Türk kavmi olduğu anlaşılmış bulunur.

Oğuzlar, Siriderya boyları ile onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşarlarken, onlardan ancak bir bölümü şehirlerde oturuyordu. Bu oturak Oğuzlar savaş ile meşgul olmayıp, kendilerini şehir hayatının gerektirdiği işlere verdiklerinden göçebe eldaşları onlara istihfafla yatuk, yani tembel demişlerdi. Gerçekten göçebe Oğuzlar oturak eldaşlarını istihfaf etmekte kendi telakkileri bakımından haklı sayılabilirler. Çünkü Selçuklu İmparatorluğu'nu oturak Oğuzlar değil, bizzat onlar kurmuşlardı. Fakat göçebe Oğuzlar da 1071 yılındaki Malazgirt Zaferi ile Anadolu'yu açıp bu ülkede oturak yaşayışa geçmeye başladılar. XIII. yüzyılda onlardan mühim bir kısmının artık şehir ve köylerde yaşadığı görülür. Bununla beraber, adı geçen yüzyılda yine Anadolu'da, çoğunu yeni gelenlerin, yani Moğol istilasının önünden kaçanların teşkil ettiği, kalabalık sayıda göçebe Türk unsuru da vardı. Selçuklu Devleti, bir daha kurtulamayacak bir şekilde Moğol hâkimiyeti altına girince, Oğuzların deyimi ile yatuklar, yani oturak Türk halkı, kendisini mukadderata teslim ettiği hâlde, göçebe Türk unsuru, yani Türkmenler, Moğollara karşı mücadelede bulunmaktan geri durmadılar. Neticede Türk göçebe unsuru, Türkmenler, ilk önce Türkiye'de, sonra buradan giderek İran'da siyasi hâkimiyeti ellerine aldılar. Böylece Türkmenler, Türkiye tarihinin ikinci devrinin (Beylikler Devri) yaratıcıları oldukları gibi, İran'da da XX. yüzyıla değin Türk hâkimiyetini devam ettirdiler.

Türkiye tarihinin üçüncü devrini açan Osmanlı Hanedanı'na gelince, bu hanedanın da göçebe Türk unsurundan çıktığını biliyoruz. Diğer taraftan Osmanlı Hanedanı'nın gerek Marmara bölgesinin fethinde gerek Rumeli'nin

ele geçirilmesinde mensup bulunduğu göçebe unsurdan geniş ölçüde faydalanmış olduğu da bir vakıadır.

Fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye’de göçebe unsur siyasi ehemmiyetini eskisine nispetle epeyce yitirdi. Bu da başlıca, oturak yaşayışa geçmeler ve İran’a yapılan göçmeler sonucunda sayısının çok azalmış olması, Osmanlı askerî teşkilatının kudreti ve “delikli demir”in icat edilmesi gibi amillerden ileri gelmiştir. Bu sebeple, Anadolu’daki Türk oymaklarının Osmanlı devrindeki rolleri daha ziyade içtimai tarihimiz bakımından önemlidir. Gerçekten onlar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren muhtelif amiller yüzünden vakit vakit bünyesinde zayıflık ve boşluklar meydana gelen yerleşik Türk halkının bu boşluklarını doldurarak ona daima kuvvet ve hayatîyet kazandırmışlardır. Bununla beraber, şunu da belirtmek yerinde olur ki, Türk oymakları son asırlarda dahi siyasi ehemmiyetlerini büsbütün kaybetmiş değillerdi. Nitekim, XVIII. yüzyılda Anadolu’da ortaya çıkan derebeyi ailelerinden, başta en büyüğü (Çapar Çapan-oğulları) olmak üzere, birçoklarının da yine göçebe Türk unsuruna mensup olduklarını biliyoruz.

Şu çok kısa izahat, göçebe Türk topluluğunun millî tarihimizde ne kadar mühim bir yeri olduğunu gösteriyor. Bunu bir cümle ile ifade etmek istersek, diyebiliriz ki: Türk göçebe unsuru, Oğuz Türklerinin Yakın Doğu’da Selçuklulardan sonra da siyasi hâkimiyetlerini devam ettirmelerinde başlıca rolü oynadığı gibi, Osmanlı devrinde de Anadolu’daki oturak Türk cemiyetinin varlığını korumasında pek mühim bir amil olmuştur.

İşte bundan yirmi yıl önce Oğuzları ve onların göçebe yaşayışını sürdüren torunlarını incelemeye girişmemiz, etnografik bir tecessüs ile ilgili değil, onların millî tarihimizdeki bu pek mühim yerlerinden ileri gelmiştir.

Konunun batıda şarkiyatçılar âleminde olduğu gibi, bizde de uzun müddet hayret edilecek derecede ihmale uğradığı bir gerçektir. Bundan dolayı aydınlarımız millî tarihimizin başlıca noktaları üzerinde bile doğru ve açık bilgilere sahip olmamışlardır. Bugün dahi Türk, Oğuz, Türkmen, Yörük, Tahtacı, Çepni, Selçuklu, Osmanlı, Karakoyunlu, Uygur, Özbek adlarının gösterdiği anlamları iyice kavramamış tarih hocalarının bulunduğunu söylersek, bu acı gerçeği daha açık bir şekilde ifade etmiş oluruz.

Eser, kısa bir girişle üç bölümden meydana gelmiştir.

Birinci Bölümde: Oğuzların eski tarihleri ve Selçuklu İmparatorluğu'nu kurmaları ele alındıktan sonra, bu imparatorluğun kurulması sonucunda muhtelif ülkelere dağılmış bulunan Türk göçebe topluluğunun hayatları, son asırlara kadar gelmek üzere, ayrı ayrı incelenmiştir. Yani burada Gök Türkler devrindeki Dokuz Oğuzların tarihi anlatılmış olduğu gibi, Dadaloğlu'nun Türkmenlerinden de bahsedilmiştir. *İkinci Bölümde:* Oğuzların boy teşkilatı ve Oğuz boyları, *Üçüncü Bölümde* ise, Oğuzların millî destanları (*Dede Korkut Destanları*) incelenmiştir. Gerek Oğuz boyları gerek *Dede Korkut Destanları* eserin planına uygun olarak yeniden yazılmıştır. Ayrıca eserin sonuna XVI. yüzyılda Oğuz boylarına ait Anadolu'daki yer adlarını gösteren bir cetvel de ilave edilmiştir. Bu cetvelin bazı meseleler üzerindeki çalışmalarımızda bize pek faydalı bir kaynak olacağı şüphesizdir.

Esere, konusundan dolayı mütehassıslardan başka, aydınların ve halkın da ilgi göstermesi beklenir. Bu sebeple, eserin yazılmasında onların faydalanmalarını kolaylaştırmak hususuna elden geldiği kadar dikkat edilmiştir. Hatta bilhassa Selçuklu tarihi üzerinde meslektaşlarımdan farklı düşündüğüm meseleler üzerinde, birkaç istisna ile, münakaşalara girişmemem de kısmen yine aynı husus ile ilgilidir.

Nisan, 1965
Faruk SÜMER

Üçüncü Baskı

Oğuzlar sadece ilmî bir ihtiyacı karşılamak gayesi ile yazılmıştı. Çünkü onlar, Türkiye'yi yaratmış olmalarına rağmen, ilim âlemince de yakından tanınmıyorlardı. Kitap çıktıktan sonra, Oğuzlar, aydınlarımız, gençlerimiz, hatta esnaf ve köylülerimiz arasında da yakın bir ilgi gördü. Öyle ki, kitabın ikinci baskısı da, bu tür eserler için kısa denilebilecek bir zaman içinde tükendi. Hatta çok geçmeden de kitabın III. baskısına ihtiyaç duyulduğu anlaşıldı. Ancak, birçok güçlüklerden dolayı bunu zamanında gerçekleştirmek, maalesef, mümkün olmadı. En sonunda Ana Yayınevi, şartların daha da ağırlaşmasına rağmen, kitabın yeni baskısını yapmayı üzerine aldı ve iyi bir şekilde çıkması için beklenen titizlik ve gayreti de gösterdi. Bunlardan dolayı Ana Yayınevi'nin sayın kurucularına samimiyetle teşekkür ederim.

Oğuzlar, yukarıda da belirtildiği üzere, ilim âlemince dahi pek tanınmayan bir topluluk idi, tıpkı eserleri okunan, fakat hayat hikâyesi bilinmeyen bir yazar gibi... İşte bu kitapta onların hayat hikâyeleri anlatılmıştır. Okuyucular göreceklerdir ki, kurduğu devletlerin sıkıntılarını daha çok onlar çekmişler, toprağa bağlanmış çocuklarının yaralarını da onlar sarmışlardır; sonra vazifeleri bitmiş ve kaybolmuşlardır.

Üçüncü baskının bundan öncekilerden farkı, geniş bir ilaveler Bölümü'nü içine almasıdır. Bu bölümde epeyce yeni bilgiler verilmiş, birçok meseleler üzerinde açıklamalar ve yorumlar yapılmıştır. İlaveler Bölümü'nde muhtelif ülkelerdeki Türkmenlerin oymak teşkilatlarına dair eski müelliflerce düzenlenmiş listeler de bulunmaktadır. Bu listeleri sadece araştırma yapanların ve yapacak olanların değil, konuya meraklı olanların da ilgi ile karşılayacaklarını sanırız. Çünkü aradıkları oymakları bu listelerde kolayca bulabilecekler ve Dizin yolu ile de oymaklar hakkında metinde verilmiş olan bilgileri elde edebileceklerdir.

İlaveler Bölümü'nü hazırlarken eserin planının dışına çıkmamak hususuna riayet edilmiştir. Bu sebeptendir ki, burada da teferruata inilmediği, münakaşalara girilmediği gibi, önemli fakat konumuzla doğrudan doğruya ilgili olmayan meselelere de değinilmemiştir. Mamafih derhâl haber verelim ki, Türk içtimai ve kültür tarihi konularında yazmış olduğumuz bu kitapta bu meseleler genişçe ele alınmıştır.

Kitabın sonunda bir Yanlış-Doğru Cetveli görülecektir. Anlaşılacağı üzere bu matbaa yanlışları ikinci baskıdan gelmektedir. Sayın okuyuculardan, Oğuzları okumaya başlamadan önce, bu yanlışları düzeltmelerini rica ederim.

İlaveler Bölümü'nün daktilo edilmesinde, tashihlerin gözden geçirilmesinde emeği geçen Ana Yayınevi kurucularından sayın Alâeddin Eser'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Ağustos, 1980
Faruk SÜMER

Dördüncü ve Beşinci Baskı

Oğuzların dördüncü baskısını okuyuculara sunmak, benim için gerçekten büyük bir mutluluktur. Bu baskının çok daha geniş bir sahada ve çok daha fazla bir okuyucu kitlesi tarafından okunacağı da şüphesizdir. Çünkü bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan ile Türkmenistan'ın ataları da Türkiye Türkleri gibi Oğuzlardır. Hatta Türk soy ağacının diğer dalları Özbek, Kazak ve Kırgız Cumhuriyetlerindeki ilim adamları ile aydınların da Oğuzlara ilgi göstermeleri beklenebilir. Çünkü eserde diğer Türk ellerine de geniş ölçüde yer verilmiştir. Bu ellerden en tanınmışları, adı geçen cumhuriyetlerdeki halkın atalarıdır.

Oğuzların bu baskısında da birçok ilave yapılmıştır. Bu arada I. bölümün 1. kısmı yani “Oğuzlar’a Dâir En Eski Bilgiler” bahsi genişletilerek yeniden yazılmıştır.

Sözlerime son vermeden önce Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan Bey'e teşekkür etmek isterim. Kendisini Türk- lüğün yükselişine adanmış olan Sayın Turan Yazgan Oğuzların en iyi şekilde çıkması için her türlü gayreti göstermiştir. Onun için aziz arkadaşşıma en samimi şekilde teşekkür ederim.

Mayıs 1992
Faruk SÜMER

GİRİŞ

Türklerin tarihçe bilinen yurtlarını, çok sonraları Moğolistan denilen ülkenin batı kesimi teşkil ediyordu. Bu kesim aşağı yukarı doğuda Tula ve Tüngelik'in yukarı boylarına, kuzeyde Baykal, Kem Irmağı ve Tannu (Ola) dağlarına, batıda Altaylara ve güneyde de Gobi Çölü'ne kadar gidiyordu. Türk soyunun en eski temsilcisi Hunlar burada yaşadılar. Onları Sien-piler ve Juan-Juanlar izlediler, (bunların Moğol asıllı oldukları kabul edilmiştir). Sonra Gök Türkler geldiler. Gök Türkler devrinde, Tokuz Oğuz, On Uygur, İki Ediz; İzgil, Tarduş ve Tölis gibi Türk budunları da burada oturdular.

Gök Türklere Uygurlar, onlara da Sibiry'a'daki Abakan yöresinden gelen Kırgızlar halef oldular. Fakat X. yüzyılın birinci yarısının ortalarında (924 yılında) Moğol ırkından Kıtaylar Kırgızları Orhun bölgesinden çıkardılar. Bunun sonucunda tarihî Türk yurdu Moğolca konuşan toplulukların ellerine geçti.

Bereket versin, Gök Türkler, devletlerini kurduktan (551) pek az sonra batıda fethettikleri yerlerin geniş bir bölümünde de yurt tutmuşlardı. Yeni göçlerle batıdaki Türk yerleşmesinin sınırları genişledi. Öyle ki, X. yüzyılda Türklerin ezici çokluğu Doğu Türkistan'dan Hazar Denizi'ne uzanan geniş bölgede yaşıyordu.

Fakat, tarihî Türk yurdu, yani Batı Moğolistan kesimi, bize göre, Türk soyunun ilk yurdu değildi. Türklerin en eski yurtları kuzeyde, Sibiry'a'da, Baykal Gölü ile Angara ve Yenisey ırmakları arasındaki bölge idi. Türk soyu orada milattan yüzyıllar önce avcılıkla geçen bir hayat sürdürdü. Sonra kopmalar ve göçmeler başladı. Bu kopma ve göçmeler zaman aralıkları içinde oluyordu. Ana kitleden bilhassa sıkıştırma yüzünden kopan bir küme aşağıya yani güneye göç edip orada bozkır hayatına alışıyordu. Bunlar bozkıra inen ilk küme veya kümelerden biri idi. Gök Türkler devrindeki tarihî Türk yurdunda gördüğümüz Türk budunları da yine ilk yurttan aşağıya inmiş budunlardır.

VI. yüzyılda Türkçe konuşan budun (kavim)lardan ancak biri Türk adını taşıyordu. Bu Türk budunu, adı geçen yüzyılda Türk ve Moğol âleminin hâkimleri, Juan-Juanları yenerek Çin Seddi'nden Hazar Denizi'ne kadar uzanan pek geniş bölgede bir imparatorluk kurmak sureti ile hemen bütün Türkçe konuşan budunları idareleri altında topladı. Bu husus Yakın Doğu'da Türk adına, Türkçe konuşan bütün budunları yani kavimleri içine alan umumi bir anlam kazandırdı. Fakat Türk sözü ilk zamanlarda bizzat Türkçe konuşan budunlar arasında böyle geniş bir anlamı taşımadı. Türkler bilhassa Müslüman olduktan sonra Yakın Doğulu kavimlerden Türk adının bu geniş manasını öğrendiler.

Gök Türk İmparatorluğu idaresindeki Türk budunlarından biri de dokuz boydan müteşekkil olan Oğuzlar idi ki, VII. yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. yüzyılın birinci yarısında Tula Irmağı boylarında yaşıyorlardı. Dokuz Oğuzlar, Türk budununun yanında Doğu Gök Türk Devleti'nin dayandığı ikinci bir unsur olarak görünüyorlar. Bunlar Gök Türklerin siyasi halefleri olan Uygurlar devrinde de aynı mahiyette bir rol oynadılar. Dokuz Oğuzların akıbeti meçhuldür. X. yüzyılda Seyhun kıyılarında yaşayan Oğuzlar başka bir el (budun = kavim) olup Batı Gök Türk topluluğu olan On Oklara mensup idiler.

Seyhun Oğuzları, başka bir Türk eli (kavmi)'nin kendisiyle mukayese edilemeyecek derecede cihan tarihinde pek mühim bir rol oynamışlardır. Bunun için, "ön söz"de de işaret edildiği gibi, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarını onların kurduğunu söylemek elverir. Diğer taraftan Oğuzlar, Moğol istilasından sonra kavmi varlığını, tarihî hatıralarını ve harsını korumak bakımlarından Türk âlemini temsil eden biricik kavim olmak vasfını da taşımaktadır.

Uygur, Karluk, Kıpçak ve diğer Türk kavimleri Moğol istilasına üzerine varlıklarını devam ettirememişler, Moğol boyları ile karışıp kaynaşarak yeni kavimler meydana getirmişlerdir. Bu yeni kavimlerin dili Türkçe ise de tarihî hatıraları, askerî teşkilat ve gelenekleri Moğol vasıflarını taşıyordu. Bugünkü Doğu Türkistan Türkleri, Özbekistan, Kazakistan, Karakalpak halkları İdil Boyu Türkleri, kısaca Orta Asya'daki Türklerin ezici çoğunluğu, işte bu Türk-Moğol karışmasından meydana gelmiş yeni kavimlerin torunlarıdır.

Bilhassa ticari münasebetler sebebi ile X. yüzyıldan itibaren aralarında yayılmaya başladığını bildiğimiz İslamlığın, XI. yüzyılda Oğuzlardan ezici

çoğunluğun dini hâline geldiği görülüyor. Bunun sonucunda Oğuzlara XI. yüzyılda Türkmen adı verilmiştir ki, bu ad aşağı yukarı iki asır sonra her yerde Oğuz'un yerini almış ve Oğuz sözü destanlar ile hatıraları yaşatılan ataların adı olarak Türkmenler arasında uzun müddet yaşamıştır.

Oğuzlardan 15-20 bin kişilik ordu çıkarabilecek bir küme 1035 yılında Horasan'a geçmek zorunda kalmıştı. Bu bölge ise zenginliği, askerî ve mülki teşkilatının mükemmelliği ile yalnız İslam âleminin değil, dünyanın en kudretli devletlerinden biri olan Gazneli İmparatorluğu'na ait idi. Bu Oğuzlar, Selçuklu ailesinin idaresi altında beş yıl süren devamlı ve çetin bir mücadele sonucunda Gazneli İmparatorluğu'nu yenerek Horasan'da devletlerini kurdular (1040 tarihinde ve 16 bin atlı ile). Ancak fevkalade kelimesi ile vasıflandırılabilir olan bu hadisenin baş kahramanı, fikirleri ve icraatıyla Selçuk'un torunu Çağrı Bey idi. Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti çok kısa zamanda Bizans İmparatorluğu hudutlarına kadar uzandı. Bu başarıda Seyhun boyundaki büyük ana Oğuz kümesinden birbirini izleyen dalgalar hâlindeki kümelerin İran'a gelmeleri pek mühim bir amil olmuştur.

Oğuz Türklerinin İslam âleminde görünmeleri, gerçekten bu âlem için mutlu bir olaydır. Çünkü, bu esnada Yakın Doğu İslam âlemi, Bizans İmparatorluğu karşısında kendisini müdafaa edemeyecek bir durumda bulunuyordu. İslam âlemi manen öyle çürümüş idi ki, üç-dört bin kişilik bir Oğuz bölüğü tek başına Filistin ile Suriye'nin mühim bir kısmını kolayca eline geçirmişti. Doğu ve Güney Anadolu'daki Müslümanları çıkararak Ani'yi (Kars'ın doğusunda), Antakya, Urfa ve Lazkiye'yi geri almış, Halep bölgesini de nüfuz ve hâkimiyeti içine dâhil etmiş bulunan Bizans'ın yeni bir hamle ile Suriye ve hatta Mısır'a da hâkim olarak İslam âleminin başına daha büyük felaketler getirmesi her an beklenebilirdi.

Arap unsurunun kendisini toparlayıp Bizans'ın yeni saldırılarını karşılayabilmesi, ancak belki ikinci bir peygamberin çıkması ile kabil olabilirdi. Bundan ötürü Oğuz Türkleri ile İslam âlemi kendisini Bizans'a karşı koruyabilecek yeni ve gücü tükenmez bir unsura kavuşmuş oldu. Gerçekten Yakın Doğu İslam âleminin bu yeni Müslüman unsuru yalnız Bizans tehlikesini geri atmakla kalmayarak, Arapların bir türlü yapamadıklarını da başarıp, Anadolu'yu fethetmiş ve Bizans'ı bir daha İslam âlemine tehlikeler yaratamayacak bir duruma düşürmüştür.

Oğuz Türkleri ana yurtlarından birlikte getirdikleri devlet teşkilatına ait müesseselerini ve geleneklerini İslam dünyasında da devam ettirdiler. Selçuklu sultanları ve atabeyleri Orta Asya bozkırlarında olduğu gibi, askerlere ve halka sık sık “yağmal toylar” veriyorlar, Moğollarda görüldüğü üzere beylerini şereflendirmek ve taltif etmek için bizzat onlara içki sunuyorlar, Orta Asya kıyafeti ile dolaşıyorlar, Orta Asya yemeklerini yiyorlar, yerli aydın Müslümanları hayret ve taaccüp içinde bırakan ağır yaslar tutuyorlardı. Onlar bilhassa askerlik ve idarecilikte kendilerini diğer kavimlerden üstün görüyorlar ve millî gelenekleri, mizaç ve seciyeleri ile siyasi hâkimiyetlerinden gelen kavmî bir şüura da sahip bulunuyorlardı.

Selçukluların gerek İran ve gerek Anadolu’da mülki teşkilatta yerli İranlıları kullanmaları, resmî dilin Arapça veya Farsça olması sadece amelî gayelerle ilgilidir. Çünkü sultanlar kendi kavimlerinden devletin mülki teşkilatında vazife görebilecek yeter sayıda eleman bulamıyorlardı. Devletlerini kendi yurtlarında kurup gelmiş olan Araplar ve Moğollar da her yerde yerlilerden geniş ölçüde faydalanmışlardı. Hatta Emevî teşkilatını Araplaştıran, Halife Abdülmelik’in: “İranlılar bin yıl hüküm sürdüler, bir an bize muhtaç olmadılar. Biz ise bir asır devlet idare ettik, bir an olsun onlardan uzak kalamadık.” dediği söylenir.

Selçuklu Hanedanı, tebaalarını adalet ve şefkatle idare etmek, ülkelerinin imarı hususunda da büyük gayretler göstermek sureti ile her yerde unutulmaz hatıralar bırakmışlardır. Öyle ki, onlar tarih sahnesinden çekildikten sonra, XIV. yüzyılda, tanınmış İranlı bir müverrih, Emevî ve Abbâsîler de dâhil olmak üzere bütün İslam hanedanlarının birkaç “ayıba bulaşmış” olmalarına karşılık Selçukluların bu ayıplardan arınmış, temiz inançlı hükümdarlar olduklarını söyleyerek onları örnek bir hanedan olarak gösterir.

Gerçekten, bugün Anadolu’yu dolaşan tarih ve sanat eserlerine meraklı herhangi bir Türk veya yabancı bile Selçuklu sultanlarının, iyi niyetin olduğu kadar aklın ve bilginin de ışığı altında, Türkiye’yi mamur ve halkını müreffeh kılmak için nasıl çalışmış olduklarını kolayca anlayabilir. Selçuklu eserleri arasında kervansaraylar, hastaneler ve köprüler gibi, dinî olmayan yapıların da geniş ölçüde yer aldığı görülür. Bu eserleri yaptıranlar arasında Selçuklu Hanedanı’na mensup hatunların da bulunması kayda değer. Hatta o zamanlar İran’da Anadolu’daki kervansarayların münhasıran veya daha çok Selçuklu sultanlarının kızları tarafından yaptırıldığı sanılmıştır.

Türk fethi esnasında Anadolu'nun pek büyük bir kısmı, bilhassa Orta ve Batı Anadolu bölgeleri, nüfusu çok az, hareketsiz, bir kelime ile geri kalmış bir ülke manzarası gösteriyordu. Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerine nazaran Orta ve Batı Anadolu'daki şehirler sönük kasabalar hâlinde idiler. Bunun başlıca sebebi birinci derecedeki milletlerarası ticaret yollarının o zamanlarda bu ülkeden geçmemesidir. Öte yandan Sâsânî-Bizans ve onu müteakip, sürekli ve çetin Arap-Bizans mücadeleleri Anadolu'daki halkın mühim bir kısmının yok olmasına ve Çukurova gibi birçok bölgelerin de korkunç bir şekilde tahrip edilmesine sebep olmuştu. Hatta nüfusunun azlığı, yoksulluğu ve teşkilatsızlığı ile Anadolu'nun işaret edilen büyük kısmındaki, yerli halk varlık gösteremeyecek bir duruma düşmüştü. Bundan dolayı Bizans'ın Arpa Çayı'na kadar bütün Doğu Anadolu'yu doğrudan doğruya idaresi altına alması üzerine Doğu Anadolu'dan göçen Ermeni toplulukları, Orta Anadolu ve Çukurova bölgesinde kolayca yerleşebilmişler ve hatta bu sonuncu yerde, I. Haçlı Seferi'nden faydalanarak bir krallık bile kurabilmişlerdi.

Yine bu sebeple, Oğuz Türkleri az bir kuvvetle Orta ve Batı Anadolu'yu çok kısa bir zamanda ve ciddi bir mukavemet de gösteremeden kolayca açabilmişlerdi. Yerli halkın nüfusça çok az olduğunu gösteren delillerden biri de şudur ki, Türk sultanları ve beyleri yaptıkları akınlarda ele geçirdikleri yerli halkı göçürerek kendi ülkelerinde yerleştiriyorlardı; çünkü, nüfus azlığından hâkim bulundukları yerlerde ekilmemiş geniş topraklar vardı. Selçuklu hükümdarlarının Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya karşı devamlı bir fetih siyaseti gütmelerine karşılık, en müsait zamanlarda bile Batı Anadolu ve Marmara bölgelerini almak hususunda istekli görünmemeleri de ancak oraların iktisaden geri kalmış, nüfusu seyrek, az mamur yerler olmaları ile izah edilebilir.

Hatta Anadolu'nun işaret edilen durumundan dolayı, Türk fatihlerince o kadar cazip bir ülke sayılmadığını da söylemek mümkündür. Malazgirt Savaşı'nın galibi Alp Arslan'ın da davranışlarına bakılırsa, aynı düşüncede olduğuna hükmedilebilir.

Arapların hem Emevîler hem de Abbâsîler devrinde, birçok defalar bizzat halifelerin kumandasında muazzam ordular hâlinde gelip de bir türlü alamadıkları Anadolu, 1071 yılındaki Malazgirt Savaşı'nı takip eden 8-10 yıl içinde baştan başa açılmıştı. Hâlbuki fetih tek bir kumanda altında ve muntazam bir plan dâhilinde de yapılmamıştı. Fethi müteakip ülkenin her tarafı Oğuz küme-

leri ile doldu. Bunlar Türkistan ve İran'da yaşayan eldaşları tarafından daima besleniyor ve yeni gelenler ile sayıları daima artıyordu.

Fetihden sonra Anadolu ile Türkistan arasında bir göç kanalı oluşmuştu. Bu kanal ile XIII. yüzyılın birinci yarısının ortalarına doğru Türkistan, Horasan ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya birbiri arkasından kalabalık Türkmen kümeleri gelmeye başladılar. Bunlar 1219'da başlayan Moğol hücumundan kaçıyorlardı. Böylece Oğuzların ezici çoğunluğu Anadolu'da toplanmıştı. Osmanlı Hanedanı'nın mensup bulunduğu oymağın da rivayet edildiği gibi, Moğolların önünden kaçıp Anadolu'ya gelen Türkmen kümeleri arasında yer alması bize göre en kuvvetli ihtimaldir.

Bu arada araştırmalarımız Seyhun boylarındaki şehirlerde ve köylerde yaşayan oturan Oğuzların da bilhassa, Moğol kılıcı altında can vermemek, onlara tutsak düşmemek, Moğol istilasını takiben Türkistan'da baş gösteren korkunç açlıktan ölmemek ve nihayet eldaşlarının yaşadığı emin bir ülke olması gibi sebeplerden dolayı Anadolu'ya geldiklerini açık ve kesin bir şekilde meydana koymuştur. Esasen Seyhun boylarındaki şehir halkının Moğol saldırısının yakında başlayacağını ve bunun da felaket getireceğini anlayarak saldırı başlamadan önce onlardan pek çoklarının çoluk çocukları ile oturdukları yerleri terk ettiklerini biliyoruz.

Sonuç olarak, Anadolu'nun pek büyük bir kısmı XI. yüzyıldan başlayıp XIV. yüzyıla kadar süren yoğun göçler ile her bakımdan bir Oğuz (Türkmen) ülkesi vasfını aldı ki, bu hususu XIV. yüzyıldaki yabancı müellifler de açıkça fark etmişlerdi. Oğuzlar Anadolu'ya gelirken maddi ve manevi harslarını da beraberlerinde getirdiler. Mezarı Siriderya boylarında bulunan Dede Korkut'un manevi şahsiyeti bile, destanların yanında, Anadolu'ya geldi. Oğuz Türkçesi birçoklarının sandığı gibi, Anadolu veya İstanbul'da değil, daha buraya gelmeden önce, Türkistan'da iken bugünkü hususiyetlerini taşıyor ve orada da Türk lehçelerinin en incesi ve en zarifi şeklinde vasıflandırılıyordu.

Bu vesile ile şu durumu çok kesin bir gerçek olarak söyleyelim ki, Oğuzların Anadolu'ya getirdikleri harsları yani kültürleri ve bu arada her türlü gelenekleri bütün hususiyetleri ile zamanımıza kadar kuvvetle yaşayıp gelmiştir. Günümüzdeki Anadolu Türklerinde de ataları olan Oğuzların harsları, ruhi

davranışları ve antropolojik vasıfları hâkimdir.¹ Bir gün herhangi bir kimse Anadolu'nun bir bölgesinde Kâşgarlı'nın Oğuzlara dair söylediklerini bu bölgedeki Türklerin dil ve davranışlarında, gelenek ve göreneklerinde açıkça müşahade edebilir. Hatta bu kimse *Dede Korkut Destanları*'ndan bazılarının Anadolu'da hâlâ yaşadığını görmekle hayretler içinde kalabilir. Oysa Türkistan'daki Türkmenler bunları çoktan unutmuşlardı. Bize göre, şimdi Oğuz tipini en fazla Batı ve Güney Anadolu'da Yörük adı verilen topluluklar temsil etmektedirler. Çünkü onların komşu köylüler ve şehirler ile sadece ticari münasebetleri olmuştur. Şu sözlerden de anlaşılacağı gibi, Oğuz Türklerinin asıl ve gerçek mümessillerini görmek için Türkistan'ı değil, Anadolu'yu do-laşmak lazımdır.

Fatihler ve ondan sonra gelen Oğuz kümeleri, umumiyetle Fırat Irmağı'ndan batıdaki Selçuklu ucuna kadar olan geniş bölgede yerleşmişlerdir. Bu husus, bu bölgenin onların hayat tarzlarına uygun bir yer olması ve bir de, işaret edildiği gibi, yerli nüfusunun orada şaşılacak derecede az bulunması ile ilgilidir. Moğol istilasından kaçan kalabalık Türkmen kümelerinin mühim bir kısmı da yine batı uçlarına gelmişlerdi.

Bir İslam coğrafyacısı (XIII. yüzyılın ikinci yarısında) batı uçlarındaki Türkmenlerden yalnız Antalya'nın kuzeyinde, Denizli çevresinde yaşayanla-

¹ Bugünkü Anadolu Türklerinin ruhi davranışları da ataları Oğuz Türklerinininkinden fark-sızdır. Anadolu Türkleri sakın görünüşlü, serin kanlı, duygularını pek belli etmeyen in-sanlardır; asık suratlı olmayıp güler yüzlü ve tatlı bakışlıdır; çabuk kızmazlar ve birden parlayıp sönmezler. Halkın tabiri ile Anadolu Türkü'nün kolayca "damarı tutmaz" yani derhâl sinirlenmez fakat "ayranı kabardı" mı kasırğa gibi eser, önünde durulmaz. Tıpkı Oğuz yiğidinin "açığı tuttuğunda katı taşı kül eylediği" gibi... Onların başlıca vasıflarından biri de kin tutmamalarıdır; öç alma duyguları da önlenemez bir aşırılıkta değildir; çabuk barışırlar; merhamet duyguları da kuvvetlidir; şaka ve latifeden hoşlanırlar; gerçekçi in-sanlardır, yani akılları hislerine hâkim olabilir; öğünme duygularında da aşırılık görülmez; onun için başkalarının meziyet ve kabiliyetlerini inkâr etmezler. Anadolu Türkleri ruhen in-fırıatçı değil cemiyetçidir; toplu yani bir arada yaşamaktan hoşlanırlar; milletlerine bağlı ve yurtsever oldukları da gerçek bir vakiydir. Konuk ve yardımseverlikleri sadece insansever olmalarından ileri gelir. Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı arasında da asla fark gözetmez. Yüz şekli ve beden yapılarına gelince, onlar umumiyetle düz kara saçlı, ela gözlü, yuvarlak yüzlü, düz burunlu insanlardır; aralarında mavi gözlü olanları az veya nadirdir; bu gibilere çok defa bu vasıfları bir sıfat olarak verilir (Gök Mehmed = mavi gözlü Mehmed; Gök Kız = mavi gözlü kız); pek çoğunun ciltleri beyazdır; yüz ve ellerindeki esmerlik, güneş yakma-sı ile ilgilidir. Boyları ortadan uzun olup, gövde kısmı alt tarafa nazaran kısa değildir; onun için at üstünde heybetli görünürler ve rahatça ok atarlar ve kılıç sallarlar.

rın nüfuslarının 200 bin çadıra yakın olduğunun söylendiğini yazıyor. Batı uçlarındaki Türkmenler -Selçukluların fethinde istekli görünmedikleri- Batı Anadolu ve Marmara bölgesini kolayca aldılar. Hristiyanlar, onların harekete geçtiklerini görünce Adalara ve Rumeli yakasına kaçıyorlardı. Türkmenler aldıkları Hristiyan tutsakların çoğunu Mısırlı, Suriyeli ve İranlı tacirlere satıyorlardı. İşte, Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinin, XV. yüzyılda Hristiyan nüfusunun en az bulunduğu yerler arasında olmalarının diğer bir sebebi de budur. XIX. yüzyılda o bölgelerde, eskisine nispetle Hristiyan nüfusun daha fazla olması, Osmanlı devrinde başka sebeplerden ileri gelmiştir. Güneydeki Çukurova bölgesi de bir asırdan fazla yapılan Memlük Türkmen akınları ile Hristiyan nüfusu yok denecek kadar az bir duruma geldikten sonra, XIV. yüzyılda çoğu Üçok koluna mensup Türkmenler tarafından iskân edildi. XV. ve XVI. yüzyıllarda görülen yoğun Türk nüfusu ve yer adları, bugün de olduğu gibi, Anadolu'daki Türk yerleşmesinin mahiyetine tarihî kaynaklardan çıkarılan neticeleri tamamıyla teyit etmektedir.

Diğer taraftan Anadolu'da Hristiyan halktan 1.000 evlik de olsa, kitle hâlinde herhangi bir İslamlaşmanın vuku bulduğu üzerinde, Türk, Bizans, Ermeni, Gürcü, Süryani ve Arap kaynaklarında bugüne değin herhangi bir habere rast gelinmediği gibi, en ehemmiyetsiz içtimai olaylardan dahi bahsedildiğini gördüğümüz pek zengin Osmanlı arşiv vesikalarında da bu hususta bir kayıt elde edilmemiştir. Nitekim, Anadolu'da Müslüman İspanya'daki Mozarablar (Müsta'rib) gibi varlığını uzun müddet devam ettiren bir dönme topluluğu da mevcut olmamıştır. Buna da hayret etmemelidir. Çünkü, gerek halk ve gerekse devletçe olsun pek açık İslam geleneğine uyarak Hristiyanlara Müslüman olmaları için telkin ve teşvikte bulunulmuyordu. Ayrıca Türk ve daha doğru bir ifade ile İslam devletlerinde, Hristiyanların Müslüman olmaları hâlinde gelirlerinde mühim bir yeri olan haraç ve cizyenin ortadan kalkacağı kaygısı da vardı. Öte yandan eğer toplu hâlde dönmeler olsa idi, Müslüman olan bu yerli toplulukları Bulgaristan'daki Pomaklar, Arnavutlar ve Boşnaklar gibi, kendi ana dillerini konuşur görecektik. Rize şehri ile köylerinde Türkçe konuşulması Türk yerleşmesinden ileri gelmiştir. Gerçekten biz Rize yöresinin ünlü Oğuz boyu Çepniler tarafından iskân edildiğini iyice biliyoruz.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu coğrafi durumu ve iklim hususiyetleri ile Anadolu'nun Orta ve Batı bölgelerine nazaran Türk oymaklarının yerleşme-

sine daha az elverişli yerlerdi. Diğer taraftan bu bölgelerde şehir hayatının epeyce geliştiğini ve vergi kaygısı ile yerli halk üzerine titreyen devletin de kısa bir zamanda istikrarlı hâkimiyet kurmuş olduğunu biliyoruz. Bu sebepler ile Türk nüfusu adı geçen bölgelerin ancak Erzurum, Ahlat, Harput gibi bazı yörelerinde ve diğer bazı şehir ve kasabalarında kuvvetle tesirini gösterebilmiştir. Fazla olarak Moğol istilasını sebebiyle gelen Türkmenlerin kalabalık bir kısmı da bu bölgelerde yurt tutmuştu. Bu Türkmen kümesini başlıca Karakoyunlular ve Akkoyunlular temsil ediyorlardı. Ayrıca yine aynı bölgelere Uyratlar, Sutaylılar ve diğerleri olmak üzere Moğollar da gelmişlerdi. Bu Türk ve Moğol nüfusu bölgelerin kavmî çehresini değiştirebilecek bir yoğunlukta olup, tesirini de göstermeye başlamıştı. Fakat, iç çekişmeler yüzünden Moğol unsurunun çoğu buradan ayrıldı. Çok geçmeden XV. yüzyılda yaptıkları fetihler ile Karakoyunlulardan da kalabalık topluluk İran'a göç etti. Akkoyunlulara gelince, onlar Doğu ve Güney Anadolu'nun en büyük kısmını idareleri altında almışlardı. Fakat Akkoyunluların, Karakoyunluların siyasi faaliyetlerine son verip onların topraklarını ellerine geçirmeleri üzerine önemli sayıda Akkoyunlu Türkü'nün de İran'a gitmesine yol açmıştır. Bunu da Safevîlere bağlanmış olan veya onların hizmetinde bulunmak isteyen Türk oymaklarının gidişi takip etti. Bölgelerin bugünkü kavmî durumunu ise Osmanlı hâkimiyeti hazırlamıştır. Eğer bu bölgeler Safevîlerin elinde kalsa idi, Türkçenin oralarda rakipsiz bir dil hâline gelmesi pek muhtemeldi. Bütün bunlara rağmen Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerinde ve kasabalarının pek çoğunda Türkçe konuşulması, pek tabii olarak oralara Türk unsurunun yerleşmesi ile ilgilidir.

Selçuklu kudreti en yüksek noktasına 1240 tarihinde ulaşmıştı. Bu esnada onların batı sınırı, umumiyetle, Muğla vilayetindeki Dalaman Çayı'ndan başlayarak Denizli ve Kütahya önlerinden geçip Sakarya'ya ulaşıyordu. Güneyde, Çukurova bölgesi de Selçuklu sınırının dışında kalıyordu. Ancak buradaki Ermeni Krallığı Selçuklulara vergi veriyor, harp zamanında da asker gönderiyordu. Selçuklu hududu doğuda Erzurum ve Diyarbakır bölgesini içine alıyordu. Trabzon bölgesindeki Rum Devleti de Selçukluların tabileri arasında yer almıştı. Ayrıca Halep ve Şam Eyyübîlerinin Selçukluları metbu tanımış olduklarını biliyoruz.

Yukarıda işaret edilen zamanda Türkiye mamur ve müreffeh bir ülke hâlinde idi. Selçuklu Hanedanı, şuurulu bir iktisat siyaseti güderek birinci

derecedeki milletlerarası ticaret yollarını Türkiye'den geçirmeye muvaffak olmuştu. Bu maksatla, ülkelerini bir kervansaray ağı ile örmüşler ve ırmaklar üzerine taştan büyük köprüler yapmışlardı. Öte yandan sağlık işlerine de önem vererek başlıca Selçuklu şehirlerinde hastanenler inşa edilmiş ve pek çok medrese ile de süslenmişti. İşte edebî Türkçeyi bu medreselerden yetişenler yaratmışlardır. Tabii bunlardan bahsederken Selçuklu devrinin aşağı yukarı 230 yıl kadar sürdüğünü, bunun bir asrının Bizansla devamlı mücadele, 50 yılının da Moğol hâkimiyeti ile geçtiğini unutmamalıdır.

Yukarıda işaret edilen zamanda Anadolu'daki Hristiyanların pek çoğu şehirlerde yaşıyordu. Çünkü, kendilerini devlet en emin bir şekilde oralar-da koruyabilirdi. Bunların ehemmiyetleri ancak devlete muntazam vergi ve müstahsil insanlar olmalarından ileri geliyordu; değil ise siyasi hayatta hiçbir rolleri olmamıştı. İctimai hayattaki mevkilerine gelince bu, Suriye'deki Hristiyanlarınkinden farksızdı.

Selçuklu şehirlerinde Türklerden başka çoğunlukla İran'dan gelmiş sanatkâr tüccar ve okumuş kimselerden mürekkep başka Müslümanların da yaşadıklarını biliyoruz.

Türkmenler yani Türk göçebe unsuru Anadolu'da Moğol hâkimiyetine karşı her yerde yılmadan mücadele etmişlerdir. Çünkü, onlar yerleşik Türk unsurunun aksine mücadele için gereken teşkilata, inzibat ve savaşıklık ruhuna sahip idiler. Yerleşik Türk halkına gelince, bunların aralarında birleşip kuvvetli bir mücadele cephesi vücuda getirmeleri mümkün olamıyordu. Şayet Türkmenler olmasa idi Anadolu'daki Moğol hâkimiyetinin çok daha uzun süreceği muhakkak olduğu gibi, memleket haricî istila ve fetihlere de her zaman açık kalabilecekti.

Türk göçebe unsurunun, kendisinden çıkmış olan Selçuklu Hanedanı ile münasebetleri, devletin kurulmasından sonra bozulmuştu. Bunun başlıca sebebi Selçuklu Hanedanı'nın, diğer İslam sülaleleri gibi para ile satın alınmış pek çoğu başka Türk kavimlerine mensup memlûk, yani kullardan hassa orduları teşkil etmeleri ve devletin yüksek askerî memuriyetlerini onlara vermeleridir. Hanedan bu hassa ordusuna sahip olduktan sonra kavimdaşları olan Türkmenleri tamamıyla denilebilecek bir şekilde ihmal etmiş ve âdetâ onları unutmuştur. Vâkıâ Selçukluların ve sonra Osmanlıların kullardan müteşekkil hassa orduları kullanmalarına Türk unsurunun büsbütün zaafa uğra-

masını önleyen amillerden biri nazarı ile bakmak mümkündür. Ancak, bütün yüksek askerî memuriyetlerin bu hassa ordusu mensuplarının elinde olması, asker bir kavim olan Türkler arasında geniş tepkiler yaratmıştır. Bu tepkiler Selçuklu Devleti'nin zayıflama ve yıkılmasında mühim bir amil teşkil ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü yitirmesine ve Türk halkının büyük felaketlere uğramasına ve Anadolu'da geniş tahribatın yapılmasına da sebep olmuştur. Diğer taraftan saltanat veraseti işinin değişmez bir kaideye bağlanamamış olması da iç savaşların çıkmasında ve Türk devletlerinin zayıflama ve yıkılmasında diğer mühim bir amil idi. Bunlardan başka emîrler ve beylerin hükümdarlarına kızıp itaatsizlik gösterdikleri ve isyan çıkardıkları da sık sık görülen olaylardandır. Fakat bu vakıalara rağmen, nasıl oluyor da Türkler bu kadar uzun bir zaman siyasi hâkimiyetlerini devam ettirebildiler? Şüphesiz bu husus onların sadece askerlik kabiliyetleri ve Anayurt'tan daimî surette beslenmeleri ile izah edilemez.

Moğol istilasası, eski Türk âlemini tamamen ortadan kaldırdığı, Türkistan ve Orta Doğu'da korkunç kıyımlar ve tahribat meydana getirdiği gibi, mamur ve müreffeh Anadolu'nun da ızdıraplı bir devir geçirmesine sebep olmuştur. Bununla beraber Moğol istilasası ve hâkimiyetinin Batı Türklüğü bakımından birçok müsbet mühim neticeleri de görülmektedir.

Evvelce de işaret edildiği gibi, Oğuz yahut Türkmen kavminin Türkistan ve İran'da yaşayan kümelerinin pek çoğu bu istila sebebi ile Anadolu'ya gelmişti. Bu suretle Anadolu, maddeten ve manen Oğuz Türklüğünün yurdu vasfını kuvvetli bir şekilde kazandı. Diğer taraftan Moğollar kendileri ile birlikte başka Türk kavimlerine mensup pek çok insan da getirmişlerdi ki, bunlar da Yakın Doğu Türklüğünü kuvvetlendirmişlerdir. Üçüncü olarak Yakın Doğu'da Türk kültürünün Fars ve Arap kültürleri yanında üçüncü bir kültür olarak kuvvetle yer alması da Moğol hâkimiyeti devrinde görülmektedir. Bu arada İran'daki Moğol sarayında kuvvetli bir Türklük şuuru doğmuş ve bunun sonucunda meydana getirilen eserler, Batı Türkleri yani Türkmenlerde kavmi duyguların daha şuurlu ve daha yaygın bir hâle gelmesinde mühim bir amil teşkil etmiştir.

Beylikler devri, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetleri arasındaki devirdir. Bu devrin başlıca vasfı Selçuklular zamanında alınmayan bölgelerin fethedilmesi, Türk nüfusunun ve kültürünün başta şehirler olmak üzere her

yerde çok kuvvetli bir hâkimiyet kurması, Türkçenin edebî ve resmî dil olarak Farsçaya karşı rakipsiz bir mevkiye yükselecek surette bir gelişme göstermesidir. Diğer taraftan Anadolu'nun büyük bir kısmı yabancıların gıptasını çekecek derecede bolluk içinde idi. Her biri bir bölgenin sahibi olan beylerin, ülkelerini mamur kılmak için ellerinden gelen gayreti esirgememiş oldukları görülüyor. Araştırmalar açıkça göstermiştir ki, Beylikler devrinde Türk halkı mutlu bir hayat geçirmiştir.

Oğuz (Türkmen) asıllı Osmanlı Hanedanı'nın Anadolu'da yaptığı iş, Bursa'dan Boğaziçi'ne kadar olan Marmara bölgesini fethetmesidir. Osmanlı Hanedanı tarih sahnesine çıktığı zaman Anadolu'daki Türk cemiyeti çoktan her şeye sahip bir topluluk hâline yükselmişti. Bu Hanedan Türk cemiyetinin başına geçince orada her şeyi hazır buldu. Osmanlılar batıda, Rumeli yakasında fetihlerde bulunurlarken doğuda da Karakoyunlular, Timur'un istilası ile geciken İran istikametindeki fetihlerini XV. yüzyılın başlarından itibaren tahakkuk ettirmeye giriştiler. Böylece Anadolu'dan her iki yönde fetih yolu ile yayılma hareketleri yapılmaya başlandı. Batı yönündeki yayılmayı Batı Anadolu, Marmara Bölgesi ile Orta Anadolu'daki Türk oymakları ve yerleşik Türk halkı, İran yönündekini de Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Türk oymakları besliyordu. Bu yayılmaların nüfus yoğunlaşması ve iktisadi sıkıntılar ile ilgili olmadığı muhakkaktır. Çünkü Anadolu'nun XVI. yüzyıldaki nüfusunun 4-5 milyon arasında olduğunu biliyoruz.

İran yönündeki göç hareketi, Karakoyunlulardan sonra Akkoyunlular ve Safevîler zamanında da devam etti. Hatta Osmanlılar bütün Anadolu'ya hâkim olduktan sonra, XVI. yüzyılın ikinci yarısında da Anadolu'dan İran'a göçmeler vuku buldu. Bütün bu göçmeler sonucunda Azerbaycan, daha doğru bir ifade ile Kuzeybatı İran, Rumeli gibi, Anadolu'nun kavmî bakımdan bir uzantısı hâlini almıştır.

Askerî sahada olduğu gibi, mülki idarede de mükemmel bir teşkilata sahip bulunan Osmanlı Devleti Balkanlara devamlı, düzenli ve gelişmiş bir hayat getirmişti. Oradaki Hristiyanlar da bu durumdan geniş ölçüde faydalandılar. Türkler Rumeli'de yoğun bir şekilde bilhassa kuzeyde Varna, batıda Tatar Pazarı ve güneyde Kavala arasındaki bölgede yurt tutmuşlardı. Bunlar, işaret edildiği gibi, Batı Anadolu, Marmara Bölgesi ve Orta Anadolu'dan gelmişlerdi. Bu gelenler arasında da Akkoyunlu obaları gibi, Doğu ve Güneydoğu

Anadolulu toplulukların da bulunduğunu biliyoruz. Balkanlara gelişin hatırası Rumeli Türkleri arasında unutulmayarak zamanımıza kadar yaşamıştır. Adı geçen bölge hemen her bakımdan Anadolu'nun bir uzantısı mahiyetini almıştı. Burada da Anadolu'da olduğu gibi şehir ve köylerdeki Türklerin yanında, göçebe yaşayışı sürdüren ehemmiyetli sayıda Türkler vardı ki, bunlara da Yörük denilmekte idi. Rumeli'de Yörükler, türlü kollara ayrılıyor ve yaşadıkları bölgelerin adları ile anılıyordu. Tanrı Dağı Yörükleri (Gümölcüne, Karasu; Yenicesu, Drama ve Kavala'da) Naldöken Yörükleri (Bugünkü Bulgaristan'da) Selânik Yörükleri (Makedonya ve Tesalya'da) Vize Yörükleri (Vize, Lüleburgaz, Çorlu ve Hayrabolu) Kocacık Yörükleri (Edirne, Kırklareli, Babaeski ve bugünkü Bulgaristan'ın bazı yerlerinde).

Rumeli'deki Yörükler, Osmanlı askerî sistemi icabı, devletin kuvvetli bulunduğu XVI. ve XVII. yüzyıllarda daha ziyade yardımcı birlikler olarak kullanılmışlardır; ancak XVIII. yüzyılda asker sıkıntısı çekilmeye başlanınca gönülleri okşamak için kendilerine Evlâd-ı Fâtihan (fatihlerin çocukları) adı verilerek silahlı kuvvetler arasına sokulmuşlardır.

Balkanlardaki Türk hâkimiyeti bu bölgedeki Hristiyan milletler üzerinde derin medeni tesirler yapmıştır. Bugün de bu milletlerin dillerinde ve günlük yaşayışlarında bu tesirlerin izleri görülür. Bilindiği gibi, Balkanlardaki Türk hâkimiyeti sonucunda Boşnaklar ile Arnavutların çoğu ve Bulgurlardan bir topluluk (Pomaklar) da Müslüman olmuşlardı. Fakat bunların Türkleşmemelerinin tek bir sebebi vardı ki, o da aralarına yeter sayıda Türk nüfusunun girmemiş olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin, Kuzey Afrika İslam ülkelerini Avrupalıların istilasından kurtardığı bir vaki'dir. Şayet bunda başarı göstermese idi, kuvvetli ihtimal ile şimdi oraları Hristiyan ülkeleri olarak görülecekti. Ne Arap unsuru ne de Berberiler, İspanya'yı olduğu gibi, Kuzey Afrika'yı da koruyabildiler.

Kuzey Afrika'daki üç ülke yani Cezayir, Tunus ve Trablus, Türkler tarafından ocak adı verilen bir askerî teşkilatla idare edilmiştir. Bu ocaklara alınacaklarda aranılan en mühim vasıf, onların Anadolu Türkü olmaları idi. Araplar ve Berberiler ocaklara alınmadıkları gibi, babaları Türk ve anaları yerlilerden olanlar da yüksek memuriyetlere geçirilmiyorlardı.

Ocaklar, ihtiyaçları olan Türkleri Batı ve Güneybatı Anadolu'dan temin ediyorlardı. Bu maksatla gönderilen heyetler, Batı Anadolu'daki şehir ve ka-

sabaları dolaşarak pazar yerlerinde: “Yorulmadan akça kazanmak, terlemeden ölmek isteyenler bayrağımız altına gelsin.” sözlerini nida ettirip asker devşiriyorlardı. Bu gidenler arasında saz şairleri de bulunuyordu ki, söyledikleri Türkçe şiirler zamanımıza kadar gelmiştir. Cezayir ocağının reisine verilen “dayı” ünvanı da Anadolu Türklerinin tanımadıkları büyüklerine, annelerinin kardeşlerine olduğu gibi, dayı demelerinden ileri geliyor. Yüzyılımızda Batı Anadolu’da Orta Anadolu’dan gelen işçilerin başında bulunanlara verilmiş olan *dayıbaşı* sözü de aynı telakki ile ilgilidir. Böylece Batı ve Güneybatı Anadolu, babayiğit evlatlarının mühim bir kısmını da çoğu veya hepsi bir daha dönmek üzere uzun bir zaman Kuzey Afrika’ya göndermiştir. Bugün bile Anadolu’da “Akşamdan Cezayir’e giden çok olur.” şeklinde bir atalar sözü hâlâ söylenir.

Osmanlı Devleti’nin giriştiği uzun süren harplerde yenilgilere uğraması Anadolu’daki hâkimiyetini son derecede zayıflatarak bu ülkede irili ufaklı derebeği de denilen âyanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunların devri, aşağı yukarı bir asır devam etmiştir. İşte bu âyanlar devrinde Batı Anadolu’da Aydın, İzmir ve Manisa vilayetlerinde zeybeklerin de ortaya çıktığı görülmüyor. Bunlar devlet kuvvetine karşı geliyorlar ve zenginlerden sızdırdıkları paralar ile geçiniyorlardı. Zeybek kelimesinin nereden geldiği henüz aydınlatılmamış olduğu gibi, bunların zuhurunda o bölgedeki oymakların amil olup olmadıkları da iyice bilinmiyor. Zeybeklerin faaliyetlerine bir türlü son veremeyen devlet, savaşıçlıklarından dolayı onları XIX. yüzyılda ücretli asker olarak ordusunda kullanmıştır.

XVI. yüzyılın başında Hint ticaretini ele geçiren Portekizliler, Güney ve Doğu Arabistan için ciddi bir tehlike teşkil etmişlerdi. Osmanlı hâkimiyeti bu tehlikeyi de önledi. XVI. ve XVII. yüzyıllarda Arabistan’da Türklere umumiyetle, Karamanî deniliyordu. Bu husus herhâlde oraya gönderilen askerlerin çoğunun Karaman Eyaleti’nden olması ile ilgilidir. Anadolu Türkleri yiğitlikleri ile Arabistan ve Yemen dâhil olmak üzere büyük bir ün kazanmışlardır. Hatta bunu ifade etmek için: “Vâhidun Karamanî elfun Yemânî = Bir Karamanlı bin Yemenliye bedeldir.” denilmiştir. Ancak Yemen’e gönderilen Türklerin mühim bir kısmı vatanlarına dönemiyorlardı. Bu Yemenli, Arap boyları ile çarpışmaktan ziyade salgın hastalıktan (bilhassa kolera) ve bakımsızlıktan ileri geliyordu. Yemen’den geri dönemeyen Türk gençlerinin milleti-mizin bağrında açılan yaraları ifade eden hüznü türkülerin hâlâ çağırılmakta olduğu malumdur.

Osmanlı Devleti, bugünkü sınırları içinde Türkiye’yi ancak Kanûnî devrinde idaresi altına alabilmişti. Bu idarenin mahiyeti icabı Anadolu’da girdiği yerde, bilhassa köylüler ve göçebeler tarafından memnuniyetle karşılandığını ileri sürmek güçtür. Bu sebeple XV. ve XVI. yüzyıllarda görülen mezhebi ayaklanmalarda bile Osmanlı idare sisteminin mahiyetinin ve onun kötü uygulanmasının büyük bir payı olduğu şüphesizdir. XVI. yüzyılın son çeyreğinde çıkan İran ve Avusturya harpleri ve onunla yakından ilgili bulunan korkunç Celâli ayaklanmaları Anadolu’daki umumi hatlarını muhafaza ederek gelen, eski içtimai düzeni tamamen ortadan kaldırdı. Memleket harap bir duruma, halk da derin bir yoksulluk içine düştü. Her yerde köklü ailelerin, yani bey zümresinin pek büyük bir kısmı yok oldu, geri kalanları da iktisadi bakımdan fazla bir zarara uğramadıysa da devlet karşısında olduğu gibi, çevrelerindeki halk içinde de itibarlarını kaybettiler. Hatta bunların birçokları basit davranışlı, sefahate meyyal ve yoksullara yardımdan uzak insanlar hâline geldiler. Bu sonuncuların zamanımıza kadar gelen mensuplarında da aynı hâl görülür. Hâlbuki “Beylik vermekle, yiğitlik vuruşmakla olur.” atalar sözünde de ifade edildiği gibi, Türk halkı, en eski zamanlardan beri han, sultan ve beylere kendilerine faydalı olmak ve yardımlarda bulunmakla görevli insanlar gözü ile bakıyorlardı. Avrupa asilzadesinin ve krallarının saraylar, şatolar yaptırmaları karşısında bizimkilerin içtimai eserler vücuda getirmeleri bilhassa bu telakkiden gelmektedir. Böyle yapılmadığı takdirde “El mi yaman bey mi yaman, el yaman.” atalar sözünün de gösterdiği üzere ve beyler mevkilerini muhafaza etmekte güçlükler ile karşılaşıyorlardı.

Şehir halkı zikredilen olaylardan yani Celâli hareketlerinden pek zarar görmedi. Köylülere gelince, asıl darbeyi yiyen bu kitle olmuştur. Bu olaylar köylülere yoksulluk ve nüfus kaybı gibi büyük felaketler getirmiştir ki, uzun asırlar boyunca bu kitle kendi kendine kayıplarını telafi edememiştir. Köylü kitlesi arasında açılan bu derin yaraları nüfus bakımından ancak Türk oymakları kapatmaya çalışmışlardır.

Göçebe Türk topluluklarına gelince, adı geçen olaylar onlar üzerinde de tesirini göstermiş ve istisnasız hepsinin düzenleri bozulmuştur; bazıları dağılmışlar veya dağılma derecesine düşmüşlerdir; bazıları da eskiden beri yaşadıkları yurtlarından ayrılarak başka yerlere göç etmek zorunda kalmışlardır.

Bununla beraber göçebe unsur, hareket kabiliyeti sayesinde iç karışıklıklar, harpler, salgın hastalıklar, sıtma ve kıtlıkların tesirlerine köylü ve şehirliilere nazaran daha az maruz kalmıştır. Bu sebeple onlar nüfus bakımından daha çok artmışlardır. Bu keyfiyet de yerleşerek Türk halkı arasında meydana gelmiş olan geniş boşlukların doldurulmasına imkân vermiştir.

Türk göçebe toplulukları Osmanlı devrinde de Orta Asya'dan getirdikleri koyun ve atı besliyorlar ve yine onlar gibi deveyi de taşıma vasıta (yüklet) olarak kullanıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin de seferlerde askerin azığını develer ile taşıttığını biliyoruz.

Türk topluluklarının mühim bir kısmının çadırları XIX. yüzyılda dahi, Anayurt'tan getirilmiş olan ak keçeden yapılmış değirmi çadırlardı. Bu Türk çadırları Yakın Doğu'da İslamiyet'ten önce de tanınmıştı. Hatta, Hazreti Peygamberin bile seferlerde Türk çadırında oturduğu söylenir. Kıldan mamul kara çadırların kullanılması yoksullaşma ile ilgili görünüyor. Kıl çadırları münhasıran keçi besleyen, oturdukları yerler sarp ve otlakları dar olan Yörükler kullanıyorlardı. Fakat Türklerin asıl millî çadırları, işaret edildiği gibi, ak keçeden yapılmış "topak ev" de denilen yuvarlak çadırlardır.

Anadolu'daki Türk cemiyeti birbirini izleyen uzun ve yorucu harpler, salgın hastalıklar ve kıtlıklar sebebi ile bir daha eski kuvvetini elde edemedi. Hatta XIX. yüzyılda Avrupalı seyyahlar, Hristiyanların aksine Türk Milleti'nin mahvolmaya doğru gittiğini müşahade etmişlerdir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda çoğu Türk aslından olmayan Osmanlı müellifleri, Anadolu Türklerine ve bilhassa köylülere Etrak-i bî-idrâk (akılsız Türkler) demişlerdir. Fakat bu müellifler ve bütün Osmanlı idarecileri, Anadolu Türklerinin devletin asıl dayanağını teşkil ettiklerini idrak edememişlerdir. Böylece Türk cemiyetine zaaf gelince Osmanlı Devleti de kudretini kaybetti. Osmanlı, son asırlara kadar Anadolu'nun insanını ve servetini görülmemiş bir israfla harcamış fakat ona hiçbir şey vermemiştir. Bu yüzden Anadolu Türkleri yoksul ve geri kalmış bir cemiyet, Anadolu'da harap bir memleket hâline gelmiştir. Anadolu halkı arasında idarecilere Osmanlı adı veriliyordu. Bu adın verilmesi, mensuplarının saray ve ocaktan yetişmeleri ile kavmî bakımdan Türk halkından çıkmamaları ile ilgilidir. Anadolu Türkleri bunlara âdeta yabancı ve istilacı bir zümrenin mensupları gözü ile bakıyorlardı. Osmanlı sınıfının mensupları, Anadolu hal-

kına bilhassa köylü ve göçebelere göre mağrur, haşin, hilekâr, sözünde durmaz, vefasız ve gayri adil ve benlikçi insanlardır.²

Gerçekten XIX. yüzyılda Anadolu'yu gezen Avrupalı seyyahlar Anadolu Türklerinin yoksulluklarına rağmen asil ruhlu, namuslu insanlar olup, kötü idareciler elinde yoksul ve geri kalmış bir duruma düştüklerini yazarlar ki, bunun bir gerçek olduğu şüphesizdir.

² Bugün Doğu Anadolu'da şu deyiş hâlâ hatırlanmaktadır:
“Şalvarı şallak Osmanlı
Eğeri kaltak Osmanlı
Ekende yok biçende yok
Yemede ortak Osmanlı”
Orta Anadolu'da da şu deyiş söyleniyordu:
“Kara çadır ismi tutar
Beğlik martin pas mı tutar
Ağlarsa anam ağlar
Osmanlı'dır yas mı tutar.”